

JURAJ FURDÍK – MEDZI SLOVOTVORBOU A GRAMATIKOU – PRÍBEH SLOVESNÉHO PODSTATNÉHO MENA POKRAČUJE...¹

Nicol Janočková

JANOČKOVÁ, N. (2026): Juraj Furdík – between Word-Formation and Grammar – The Story of the Verbal Noun Continues... In: *Slovenská reč*, 91/1, 107 – 125.

Abstract: The verbal noun in Slovak is of a hybrid nature – as an indefinite verbal form, it is part of the verbal paradigm but formally corresponds to a noun. Under certain circumstances, however, this grammatical form is subject to conversion (or morphological motivation in the terminology of J. Furdík 2008 and M. Ološtiak 2007), whereby it is reinterpreted as an independent noun. Juraj Furdík, to whom this paper is dedicated, marking what would have been his 90th birthday, evaluated this linguistic unit from a word-formation perspective as the result of derivation. In this paper, we present both derivational and grammatical interpretations of verbal nouns in Slovak, focusing on indicators that signal the transition of verbal nouns into independent nouns and on their treatment in Slovak monolingual dictionaries.

Keywords: Juraj Furdík, verbal noun, verb, lexeme, grammatical form, lexicalization, lexicography, Slovak.

Článok v skratke:

- Príspevok sa zaoberá problematikou slovesného podstatného mena ako hybridnej jazykovej jednotky na pomedzí gramatiky a slovotvorby, ktorá sa za istých podmienok prehodnocuje z neurčitého slovesného tvaru na samostatné substantívum.
- Zástancovia gramatického hodnotenia vnímajú slovesné podstatné meno ako súčasť slovesnej paradigmy.
- Juraj Furdík ako derivatológ, ktorému je príspevok venovaný pri príležitosti jeho nedožitých 90. narodenín, sa sústredil na tie charakteristiky slovesného podstatného mena, ktoré sú vlastné aj iným typom derivátov.
- Štúdia ponúka stručnú sumarizáciu doterajších gramatických aj slovotvorných výkladov slovesného podstatného mena, ďalej opisuje indikátory lexikalizácie slovesných podstatných mien a nakoniec sa pristavuje pri spôsobe ich lexikografickej prezentácie vo výkladových slovníkoch slovenčiny.

1. NA ÚVOD

Jazykových javov na pomedzí viacerých disciplín môžeme nájsť niekoľko, napr. alternácie súvisia s fonológiou, morfológiou, morfematikou aj slovotvorbou,

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0027/25 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 8. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-gramatický a korpusový výskum)*.

ustálené pomenovania a frazémy sa dotýkajú lexikológie aj syntaxe, variantnosť sa prejavuje v gramatike aj lexikológii, negácia zasahuje tak lexikologickú, morfológickú, ako aj syntaktickú stránku jazykových jednotiek, transpozíciu rozlišujeme syntaktickú aj lexikálnu. Každá z disciplín sa na daný jav pozerá zo svojho zorného uhla, ale zároveň vníma aj iné jazykové interpretácie.

Juraj Furdík ako derivatológ sa vo svojej teórii lexikálnej motivácie zamýšľal nad podstatou vzniku slov, uvažoval o motivácii ich zrodu, pričom svoju pozornosť sústredil hlavne na slovotvornú motiváciu. Princíp slovotvornej motivácie vnímal trojdimenzionálne – ako proces, vzťah a vlastnosť. Ako proces chápal slovotvornú motiváciu pri utváraní slova. Ako vzťah, ktorý na jej základe vzniká medzi dvoma (viacerými) slovami. A ako vlastnosť motivátu – motivovanosť, ktorá je výsledkom tohto procesu a zároveň súčasťou vzťahu.

V tejto štúdii sa pristavíme pri motivácii ako vzťahu medzi dvoma alebo viacerými jazykovými jednotkami. Vzťah možno charakterizovať ako „vnútornú spojitost“, súvis medzi javmi“ (porov. výklad 1. významu tohto hesla v Krátkom slovníku slovenského jazyka, 2003). Ako je známe, v začiatkoch formovania slovotvorby ako vedeckej disciplíny sa viedli diskusie o jej samostatnosti, resp. nesamostatnosti vyčleňovanej v rámci lexikológie alebo morfológie – ako lexikálnej morfológie, keďže slovotvorba využíva gramatické prostriedky (afixy, morfémy). M. Dokulil (1962, s. 16) v tejto súvislosti hovorí:

„Mezi morfológií lexikální a morfológií flexivní není ostatně v našem jazykovém typu ostrých hranic. Na jedné straně slovotvorné prostředky často formují slovo jako slovní druh nebo je i zařazují k určitému paradigmatu [...]. Na druhé straně jsou prostředky primárně tvaroslovné [...] druhotně velmi často i formanty slovotvornými [...].“

Pomedzný charakter slovotvorby možno identifikovať aj pri takých javoch, ktorých explikácia vychádza zo slovotvorného a zároveň gramatického nazerania. V diele Juraja Furdíka nás zaujal práve taký prípad, ktorý nie je úplne jednoznačný a má skôr škálovitý charakter. Ide o status slovesných podstatných mien (SPM), ktorým sa autor venoval vo svojej štúdii *O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách* (1967) a o povahe ktorých sa v odborných kruhoch vedú diskusie prikláňajúce sa raz na stranu gramatiky (SPM ako slovesný gramatický tvar), inokedy na stranu slovotvorby (SPM ako samostatná lexéma – substantívum).

V centre pozornosti bude teda vzťah medzi gramatickým tvarom a lexémou, korelácia medzi slovesom a substantívom. Na tomto mieste sa vrátíme k spomínaným rozdielnym názorom a zároveň predstavíme, ako sa táto dvojdomosť pri SPM prejavuje v jednej aplikačnej sfére – v lexikografickej praxi, konkrétne pri spracovaní SPM a im zodpovedajúcich sloviac ako hesiel v *Slovníku slovenského jazyka* (red. Peciar 1959 – 1968; ďalej SSSJ), *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (eds. Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003; ďalej KSSJ) a *Slovníku súčasného slovenského jazyka*

(eds. Buzássyová – Jarošová 2006; eds. Jarošová – Buzássyová 2011; ed. Jarošová 2015; ed. Jarošová 2021; ed. Jarošová rkp.; ďalej SSSJ).

2. SLOVESNÉ (GRAMATICKÉ) A SUBSTANTÍVNE (SLOVOTVORNÉ) CHARAKTERISTIKY PRI SPM

Na začiatku treba zdôrazniť, že v starších prácach išlo v diskusiách hlavne o to, či zaradiť celkovo SPM ako gramatický tvar k slovesu, alebo ho chápať ako samostatnú substantívnu lexému. Novšie práce uznávajú hybridný charakter SPM a rozlišujú situácie, keď pri konkrétnom SPM ide buď o gramatický tvar slovesa, alebo o lexikalizované substantívum. Zameriavajú sa potom buď na gramatické, alebo slovtvorné charakteristiky SPM.

2.1. Gramatický pohľad na SPM ich pre špecifické vlastnosti presúva na okraj gramatických slovesných tvarov. K autorom alebo prácam zameriavajúcim sa na ich gramatickú povahu možno zaradiť *Morfológiu slovenského jazyka* (ved. red. Ružička 1966; ďalej MSJ), M. Sokolovú (2013) a L. Jasinskú (2022, 2023), ktorí ako gramatické (slovesné) charakteristiky SPM uvádzajú:

- paradigmatickosť tvorenia SPM, s čím súvisí obmedzená paradigma SPM (majú len singulárové tvary),
- zachovanie vidu pri SPM v porovnaní s fundujúcim slovesom, t. j. tvorenie SPM od imperfektív (*chodiť* : *chodenie*), perfektív (*narodiť sa* : *narodenie sa*) aj od vidových korelácií (*priblížiť* – *približovať* : *priblíženie* – *približovanie*),
- modifikácia väzby – agens v nominatíve a paciens v akuzatíve z určitého slovesného tvaru sa pri SPM modifikujú na genitív (napr. *rozhlas vysiela* : *vysielanie rozhlasu* – *vysielat' správy* : *vysielanie správ*), ale slovesná sémantika a intencia sa nemenia,
- zachovanie reflexívnych komponentov *sa*, *si* pri SPM, čo dokazujú aj doklady zo SNK (*opíjanie sa*, *opitie sa*, *povšimnutie si*); podľa M. Sokolovej sa ťažko zdôvodňuje funkcia reflexíva *sa*, *si* pri substantíve (teda ak by sa na to nazeralo z derivatologického hľadiska); z pohľadu jazykovej kultúry sa zachovávanie reflexív *sa*, *si* pri SPM často hodnotilo ako neadekvátne, no možno sa stretnúť aj s opačným názorom (porov. Dvonč 1980; v českom prostredí Jelínek 1963; Janečka 2018),
- možnosť negácie SPM ako gramatických tvarov – slovesné tvary možno negovať bez obmedzení, ale negované gramatické tvary sú menej frekventované (*ne/existovať*, *ne/existujúci*), čo iné deverbatíva nemajú: *ne/prechádzanie* – *ne/prechádzanie sa* – *ne/prejdenie* – *ne/prejdenie sa*, ale napr. *prechádzka*/**neprechádzka* (Sokolová 2013),

- SPM slúžia ako prostriedok na kondenzáciu textu – z toho vyplýva možnosť ich spätnej transformácie na určitý slovesný tvar, príp. na neurčitok² ako základný pomenovací tvar (Sokolová – Žigo 2014), napr.
 - a) deimperfektívne SPM korelujú s transformáciou na:
 - keď + prítom: *komáre na nás útočia počas **zaspávania** – keď **zaspávajú**, komáre na nás útočia*,
 - že/ako + preteritum: ***odopieranie** sladkostí mi pomohlo – to, že/ako **som si odopieral** sladkostí, mi pomohlo*,
 - aby + kondicionál prezenta/že + budúcnosť: ***zákon je dôležitý** z dôvodu **približovania** sa k legislatíve EÚ – zákon je dôležitý z dôvodu, **aby sme sa približovali/že sa budeme približovať** k legislatíve EÚ*,
 - infinitív: *moja úloha je **obsluhovanie** – moja úloha je **obsluhovať***;
 - b) deperfektívne SPM korelujú s transformáciou na:
 - predtým, ako + perfektum: *pred **pricestovaním** do Berlína sa delegácia stretla s vedením podniku – **predtým, ako** delegácia **pricestovala** do Berlína, sa stretla s vedením podniku*,
 - že + syntetické budúcnosť: *bojíme sa **oslabenia** – bojíme sa, že nás to **oslabí***,
 - aby + kondicionál prezenta perfekta tantum: ***máš čas na vydýchnutie si** – máš čas na to, **aby si si vydýchol***,
 - infinitív: *aké sú možnosti **zlepšenia** skóre? – aké sú možnosti **zlepšiť** skóre?*
- SPM ako neurčité slovesné tvary nie sú frekventované, no ich vysoká frekvencia používania môže byť signálom ich prechodu k substantívam – lexikalizácia SPM (Sokolová 2013).

2.2. Slovo tvorné hľadisko pri SPM zastupujú napr. F. Buffa (1966), M. Dokulil (1967) a J. Furdík (1967), podľa ktorých:

- tvorenie SPM je síce kategoriálne, ale nie absolútne, napr. nemožnosť utvoriť SPM od sloves typu *ísť*, *môcť*,
- SPM nie vždy reflektujú vidové korelácie fundujúcich sloves (*balit'* – *zabalit'*, ale *balenie* [= obal] – *zabalenie*). Reflexia vidových korelácií SPM a fundujúcich sloves je možná len vtedy, ak je sémantická stavba sloves a SPM rovnaká. J. Furdík (1967) konštatuje, že možnosť tvorenia SPM od oboch vidových podôb ešte neznamená, že vidová korelácia sa zachováva aj v ich derivátoch.

² Podľa našej mienky transformácia SPM ako neurčitého slovesného tvaru na iný neurčitý slovesný tvar (infinitív) neilustruje kondenzáciu textu v zmysle určitého slovesného (nemenného) tvaru – neurčitý slovesný (menný) tvar, ale skôr variantnosť dvoch neurčitých slovesných tvarov (SPM a infinitívu) ako prostriedkov na kondenzáciu textu, príp. dvoch pomenovacích prostriedkov.

Vidové rozdiely medzi SPM a fundujúcim slovesom sú náležitou slovtvorného základu a nevplyvajú na ich slovnodruhový charakter. M. Dokulil (1967) tvrdí, že SPM si zachovávajú vid, ostatné dejové mená nie sú však vidovo jednoznačné, napr. *dotyk* evokuje skôr perfektívny dej, ale formálne súvisí s imperfektívom *dotýkať sa*,

- tvorenie od vidovej korelácie (*bozkať* – *bozkávať* : *bozkanie* – *bozkávanie*), čo je dôvod pre SPM ako gramatický tvar, je však možné aj pri iných slovtvorných typoch, napr. *rušiť* – *narušiť* – *narúšať* : *rušiteľ* – *narušiteľ* – *narúšateľ*,
- vyjadrenie vzťahu deja k agensovi a paciensovi v SPM je fakultatívne, t. j. buď nie je, alebo nie je dostatočne významovo či formálne rozlíšené, čo môže viesť ku konštrukčnej homonymii a teda k splývaniu participantov deja (*vysielanie rozhlasu* = rozhlas vysielal, *vysielanie správ* = vysielal správy, ale *pozvanie príbuzných* = 1. príbuzní nás pozvali, 2. pozvali sme príbuzných), no významové alebo formálne rozlíšenie vzťahu k agensovi a paciensovi sa nezachováva ani pri iných dejových menách, napr. *výkup zemiakov* = vykupovať zemiaky, *učiteľov príchod* = učiteľ prichádza.

2.2.1. Z porovnania gramatických a slovtvorných charakteristík SPM vyplýva, že tieto lexikálne jednotky fungujú v jazyku v dvojakej podobe:

1. ako gramatické tvary, a to hlavne v situáciách, keď sa ich sémantika zhoduje so sémantikou fundujúceho slovesa a označujú abstraktný význam deja,
2. ako samostatné lexémy – substantíva, ak nadobúdajú nové charakteristiky (najmä ako konkréta) a tak sa lexikalizujú, substantivizujú – prehodnocujú z gramatického tvaru na lexikálnu jednotku (substantívum).

Ako hodnotiť **gramatické, nelexikalizované SPM**, teda tie, ktoré sú gramatickým tvarom slovesa? M. Ivanová – M. Kyseľová – V. Perovská (2015, s. 489) ponúkajú dve možnosti interpretácie – buď ich budeme chápať ako potenciálne slovtvorné motiváty, ktoré však v jazyku nemajú natoľko silnú pozíciu, aby sa lexikalizovali, alebo ich budeme ponímať ako slovesné gramatické tvary, ktoré za istých okolností (napr. frekvencovanosť používania, prehodnotenie dejovosti na konkrétnosť, možnosť tvorenia plurálových foriem) môžu morfológickou motiváciou nadobudnúť slovnodruhový status substantíva.

„Ak by sme bezvýhradne prijali tvrdenie J. Furdíka o slovtvornej utvorenosti slovesných podstatných mien, sproblematizovala by sa aj pozícia nominalizovaných participií, ktoré by sa potom automaticky mali hodnotiť ako adjektíva. Automatické priradovanie nominalizovaných participií k adjektívam, a práve tak aj verbálnych substantív k samostatným substantívam nie je možné, pretože v mnohých kontextoch si tieto tvary zachovávajú dejový charakter a slovesné kategórie typické pre verbá infinitá“ (Ivanová – Kyseľová – Perovská 2015, s. 489).

Pokiaľ ide o **lexikalizované, substantivizované SPM**, v našom staršom výskume (Janočková 2009) sme vyčlenili niekoľko **indikátorov lexikalizácie SPM**:

- označenie technologického, výrobného postupu, biologického, psychického procesu, stavu (terminologizácia) a pod., pričom dané lexikalizované SPM sa tvoria skôr od imperfektív a biaspektuálnych slovies (*gravírovanie, čkanie, bujnenie; flambovanie*),
- neutralizácia, resp. nesúladi vidu fundujúceho slovesa a vidu SPM (*trpieť – utrpieť – utrpenie* „to, keď niekto trpí“),
- lexikalizované významy typu: výsledok deja (*opasok s ozdobným bronzovým kovaním*), prostriedok deja (*plynové kúrenie, gumové tesnenie, nosí so sebou háčkovanie*), objekt deja (*na jedenie sme si vzali sendviče*), miesto deja (*zlátanie na chrbte knihy*),
- deperpektíva sú lexikalizované vo väčšej miere ako deimperfektíva a predstavujú najmä abstraktné pojmy (*predstavenie, vzdelanie, zaujatie, hnutie, rozptýlenie, ochorenie*), kým deimperfektívne sú skôr konkrétna (*háčkovanie, blahoželanie*),
- výskyt SPM v pluráli (*privatizačné rozhodnutia, veľkonočné prestierania, desať Božích prikázaní*),
- kolokabilita s určitým atribútom (*novoročné predsavzatia*), výskyt v ustálených spojeniach (*šalamúnske rozhodnutie, bezpečnostné opatrenie*),
- SPM v rámci spredmetnenia deja majú čiastočné synonymá z iných slovotvorných typov, čím sa zapájajú do paradigmatických vzťahov v lexike (*balansovanie – balans, birmovanie – birmovka, delenie – deľba; vybavenie – vybavenosť, spasenie – spása, obrodienie – obroda*).

Medzi lexikalizovanými SPM nájdeme nasledujúce typy:

a) deimperfektívne: *blúzniť* → *blúznenie*, *číslo* → *číslovať* → *číslovanie*,

b) deperpektívne: *predstaviť* → *predstavenie*, *ľúto/ľutovať* → *zľutovať sa* → *zľutovanie*,

c) debiaspektuálne: *centrum* → *centrovať* → *centrovanie*, *znať* → *poznať* → *poznanie*,

d) zložené SPM: *Boh* + *zjaviť sa* → *Bohozjavenie*, *vlna* + *biť* → *vlnobitie*, *bolieť* + *brucho* → *bruchabolenie*, *seba* + *obetovať* → *sebaobetovanie*,

e) deriváty z kompozitných slovies: *blahopriať* → *blahoprianie*, *splnomocniť* → *splnomocnenie*,

f) kvázislovesné podstatné mená – nemajú fundujúce sloveso, utvárajú sa na základe analogickej slovotvorby: *alumetovanie, bákание, brokovanie, diamantovanie*.

2.2.2. Nateraz sa nám ukazuje ako prijateľná druhá možnosť vnímania SPM, ktorú uvádzajú M. Ivanová – M. Kysel'ová – V. Perovská (2015), a to, že po splnení istých

podmienok môže dôjsť k lexikalizácii SPM z gramatického tvaru na samostatnú lexému. Na tomto základe je postavené aj spracovanie SPM v SSSJ, ktorému sa budeme venovať v ďalšej časti. No najprv by sme sa chceli ešte pristiaviť pri **otázke spôsobu vzniku lexikalizovaných SPM**. Do úvahy prichádzajú opäť dve alternatívy:

A) Morfológická motivácia – slovnodruhový prechod (konverzia) SPM zo slovesného gramatického tvaru, napr. *holiť/holenie* (*ranné holenie, voda po holení* = dej) → *holenie* (*zbalil si svoje holenie* = holiaci strojček). Takto vznik SPM interpretuje napr. M. Sokolová (2013), okrem prípadov kvázislovesných podstatných mien typu *diamantovanie*, ktorým chýba fundujúce sloveso ako morfológický motivant. M. Ološtiak (2007) pri morfológickej motivácii hovorí o onomaziologickej rekatégorizácii transflexivizáciou (zmena, redukcia paradigmy), pričom motivantom je gramatický tvar alebo lexéma. Pri morfológickej motivácii nedochádza k zmene morfematickej štruktúry, resp. možno hovoriť o prehodnotení gramatickej morfémy na derivačnú morfému, a dochádza k slovnodruhovej zmene, zmene gramatického významu a syntaktickej funkcie.

Mluvnice češtiny 2 (ved. red. Petr 1986) na identifikáciu slovných druhov využíva dve premenné, a to významovú bázu základných slovných druhov (S – báza substantíva, A – báza adjektíva, V – báza verba, C – báza adverbia, cirkumstantíva) a funkčný príznak (s – subjekt, o – objekt, v – predikát, c – adverbiále). Konfiguráciou týchto dvoch premenných môžeme pre lexikalizované SPM určiť takýto motivačný vzťah k slovesu:

V^v (verbum, sloveso v syntaktickej funkcii predikátu) – V^{s,o,a} (SPM ako gramatický tvar slovesa, ktoré môže plniť syntaktickú funkciu subjektu, objektu alebo atribútu) – S^{s,o,a} (substantivizované SPM v syntaktickej pozícii subjektu, objektu alebo atribútu)

B) Slovtvorná motivácia – transflexia (termín podľa Furdíka 2004), tu však nedochádza k výmene gramatických morfémy, ale skôr k ich prehodnoteniu, napr. v lexéme *hol-e:n-ie* sa slovesná gramatická formová morféma *-e:n-* prehodnocuje na substantívnu derivačnú morfému a slovesná gramatická relačná morféma *-ie* sa prehodnocuje na (homonymnú) substantívnu gramatickú relačnú morfému (*hol-e:n-ie* → *hol-e:n-ie*).

Slovník slovtvorných prostriedkov v slovenčine (ed. Ološtiak – Ivanová 2021; ďalej SSPS) hodnotí sufixy pri SPM (*:n-ie / -n-ie, -e:n-ie, :t-ie / -t-ie, -ov-a:n-ie*) ako súbor gramatických morfémy a jednotky s týmito sufixmi radí medzi deriváty alebo kompozitá. Deriváty môžu byť výsledkom:

- a) syntaktickej transpozície (spredmetnenie deja: *počas holenia sa porezal*),
- b) sémantickej transpozície (názvy činiteľa, objektu, prostriedku, výsledku, miesta deja – *vedenie, prestieranie, šitie, obloženie, bývanie*),

c) mutácie (názvy neosôb vo vzťahu k inej substancii, napr. *debnenie, mravčenie*).

Kompozitá pri SPM majú podľa SSPS mutačno-transpozičnú povahu (spredmetnenie deja: *hromobitie, Nanebovzatie, sebaurčenie, zadosťučinenie, spolužitie*).

K. Buzássyová³ (1982, 1983, 2000) analyzovala SPM v kontexte abstraktných názvov deja (so sufixom *-[iz]ácia*) a vlastnosti (so sufixmi *-osť, -ita*), pričom popri odlišných vlastnostiach oboch typov (*redukovanie* – procesualnosť, *redukcia* – rezultatívnosť) konštatovala aj konkurenčný vzťah medzi nimi (*popularizácia* – *popularizovanie*), čo môže byť prejavom adaptácie internacionalizmov (výmena internacionálneho sufixu *-[iz]ácia* za domáci sufix *-ov-a:n-ie*)⁴ a jednak signálom lexikalizácie samotného SPM.

Okrem toho K. Buzássyová rozlišuje SPM ako názvy deja v transpozičnej a nominačnej funkcii. SPM v transpozičnom postavení majú nominalizačnú, kondenzačnú funkciu – ide o slovesný gramatický tvar, ktorý možno spätne transformovať na predikatívnu konštrukciu s určitým slovesným tvarom (podobne ako to uvádzajú M. Sokolová – P. Žigo 2014), napr. *Rýchle vybavenie mojej žiadosti ministerstvom ma prekvapilo. – To, že/ako rýchlo ministerstvo vybavilo moju žiadosť, ma prekvapilo*. SPM v nominačnej funkcii (nominácia) fungujú ako samostatné pomenovanie jednotky, ktoré nemožno spätne transformovať na predikatívnu konštrukciu, vtedy dochádza k lexikalizácii SPM.

3. SPM A SÚČASNÁ LEXIKOGRAFICKÁ PRAX

3.1. Stručným zhrnutím gramatickej a slovotvornej problematiky SPM v slovenčine je zrejmé, že lexikalizované SPM (substantíva) sú jedným z prípadov slovnodruhových prechodov v slovenčine – substantivizácie (popri adjektivizácii, pronominalizácii, adverbializácii, konjunkcionalizácii, prepozicionalizácii, partikulizácii či interjekcionalizácii)⁵ a týmto spôsobom sa podieľajú na rozširovaní lexiky z interných zdrojov. Iným typom substantivizácie sú napr. substantivizované adjektíva a prídavné mená (*konečná, interné, nevidiaci, obžalovaný*).

Keďže SPM lexikalizáciou nadobúdajú charakter samostatnej lexikálnej jednotky, je potrebné s nimi, podobne ako aj s ostatnými jednotkami utvorenými slov-

³ Len na doplnenie uvádzame, že najnovší SSSJ, ktorého vznik iniciovala a na príprave prvých zväzkov sa vedecky podieľala K. Buzássyová (spoločne s A. Jarošovou a ďalšími vedeckými redaktormi – J. Bosák, J. Skladaný, J. Sokolová, I. Hrubaničová, M. Ivanová), pri spracovaní SPM a ostatných abstraktných mien koncepcie vychádza práve zo záverov dlhoročného výskumu K. Buzássyovej.

⁴ V tejto súvislosti možno pripomenúť pojem **remotivácia** u J. Furdíka (1993, s. 26 – 27), keď sa diachrónny motivačný vzťah pri internacionalizmoch typu *integrácia* → *integrovať* synchronne prehodnocuje na inverzný *integrovať* → *integrácia* v súlade s domácim tvorením typu *čítať* → *čítanie*.

⁵ Terminológiu preberáme od M. Ološtiaka (2007). Otázku numeralizácie (prechodu k číslom) nechávame nateraz otvorenú.

nodruhovým prechodom (resp. morfológickou motiváciou v terminológii J. Furdíka 2008; M. Ološtiaka 2007), počítat' pri lexikografickom spracovaní slovenčiny. S tým súvisia dve základné otázky – vyhľadávanie a identifikácia lexikalizovaných SPM a spôsob ich spracovania vzhľadom na ich homonymiu s gramatickým tvarom slovesa.

V starších lexikografických dielach (SSJ, KSSJ) sa lexikalizované SPM registrovali v rozličnej miere, porov. SSJ: *bdenie, cvičenie, dovolenie, jedenie, krytie, kvasenie, menovanie, mihnutie, nadúvanie, napomenutie, nepochopenie, objatie, obrodienie, opovrhnutie*, star. i *opovrzenie, pobúrenie, počatie, pokľznutie, prechladnutie, prerieknutie, prijímanie, rozptýlenie, spojenie, spomalenie, tesnenie, učenie, umučenie, uvítanie, uzavretie, venovanie, viazanie, vyznamenanie, vzplanutie, zafarbenie, zajatie, zvonenie, žitie, žranie*; KSSJ: *bývanie, časovanie, konanie, korčuľovanie, mazanie, narodenie, opevnenie, podozrenie, riadenie, rozhodnutie, siatie, stretnutie, stvorenie, škrabnutie, uznesenie, videnie, vnuknutie, zasnúbenie, zoskupenie, žiarenie*. Na druhej strane gramatické SPM je často nenáležite spracované ako jeden z významov pri lexikalizovanom SPM (porov. 1. význam hesla *jedenie* v SSJ), hoci patrí skôr do paradigmy fundujúceho slovesa, pri ktorom by sa mohlo uvádzať v rámci exemplifikácie ako príklad na neurčitý slovesný tvar (porov. heslo *jesť* v SSJ):

jedenie, -ia *str.*

1. požívanie potravy: *mať, nemať chuť do j-ia mať, nemať chuť jesť; pustiť sa do j-ia začať jesť*;

2. jedlo, jedivo: *Jedenia a pitia bolo dost.* (Taj.)

jesť, je, jedia, jedol, (na)jedený, *rozk. jedz nedok.*

1. (čo) požívať jedlo, prijímať ústami potravu, žuť a prehĺtať potravu: *j. chlieb, polievku; j. s chuťou, hltavo; j. trikrát za deň; dieťa si pýta j.; chce, nechce sa mi j.; dať niekomu j. dať mu jedlo; jedol by som som hladný; Kto nepracuje, nech nej.* (prísl.); *j. do chuti, koľko hrdlo ráči do sýtosti, veľa*

• *hovor. je, akoby ho najal rýchlo, s chuťou; j. veľkou lyžicou hojne, dobre, obyč. na hostine; je (ako) za dvoch veľa; nemá čo j. je veľmi biedny, chudobný; j. trpký vdovský, sirotský chlieb byť vdovou, sirotou; j. cudzí chlieb byť, žiť u cudzích ľudí, byť odkázaný na cudzích; Či chlieb ješ, toho pieseň spievaj* (prísl.) kto ti poskytuje živobytie, od toho si závislý. *Žiadna polievka sa neje taká horúca, ako sa uvarí* (prísl.) od slov k činom býva ďaleko. *Čo si kto navaril, to bude jesť* (prísl.) za chyby treba znášať tresty, následky. *S veľkými pánmi nie je dobre čerešne jesť* (prísl.) neoplatí sa s nimi držať, priateľiť, spoliehať sa na nich. *Reči sa vravia, (a) chlieb sa je* (porek.) nemusí byť všetko pravda, čo sa hovorí; *pejor. Či sme z jednej misy jedávali?* nie sme si rovní, ty si menej ako ja; *žart.: oči by jedli, ale brucho nestačí, nevládze o nenásytnom, hltavom človekovi; topánky mu pýtajú jesť* sú deravé; *keď spí, ani jesť nepýta* je dobrý, len keď nemá príležitosť robiť zle; *hovor.: však to jesť nepýta* o niečom, čo nevyžaduje veľa opatery; *mrle ho jedia* je nepokojný, nervózny, neposedný;

2. *hovor.* stravovať sa; *j. v hostinci;*
opak. jedávať, -a, -ajú;
dok. k 1 zjesť

Primeranejšie spracovanie vidíme napr. v prístupe, ktorý uplatňuje KSSJ, kde lexikalizované SPM sa spracúva samostatne iba vo svojom jednoznačnom substantivizovanom význame (porov. heslo *konanie* v KSSJ) a SPM v pozícii gramatického tvaru sa ilustruje v exemplifikácii príslušného fundujúceho slovesa (porov. príklad *morálne konanie* v hesle *konat'* v KSSJ). Ide tu teda o implicitnú prezentáciu vzťahu medzi lexikalizovaným SPM a príslušným fundujúcim slovesom:

konanie -ia *s. práv.* súhrn všetkých úkonov súdu (al. inej inštitúcie) i zúčastnených strán: *tretné k.*; *oponentské k.* oponentúra; *dohodovacie k.*

konat' *nedok.*

1. robiť (význ. 2), uskutočňovať, vykonávať (nejakú činnosť): *k. si svoju povinnosť*; *k. nečestne*; *treba k. byť aktívny*; *k. z lásky*; **morálne k-nie**

2. vybavovať: *k. si pas*

□ *k. pokánie* kajat' sa;

opak. konávať -a

// **konat'** sa byť, uskutočňovať sa: *schôdzka sa nek-á*;

opak. konávať sa

3.2. Najnovší SSSJ tieto prípady koncepčne spracúva podobným spôsobom, teda samostatne spracúva lexikalizované SPM (porov. heslo *obstarávanie* v SSSJ), pričom na konci hesla odkazuje na fundujúce sloveso (*obstarávať*), teda motivačný vzťah medzi lexikalizovaným SPM a príslušným fundujúcim slovesom naznačuje explicitne. Tento spôsob možno interpretovať tak, že lexikalizované SPM je dobré porovnať aj s príslušným fundujúcim slovesom, v ktorom sa prezentuje SPM vo funkcii gramatického tvaru (*znižit' náklady na obstarávanie a servis počítačov*). Zároveň treba dodať, že homonymia medzi lexikalizovaným SPM a gramatickým SPM sa osobitne graficky nezaznačuje napr. horným indexom, ako je to v prípade lexikálnej či slovotvornej homonymie typu *nadrobit'*¹ (lámaním, mrvením rozdeliť) a *nadrobit'*² (nadpracovať):

obstarávanie -nia -ní *s.:* ekon., práv. *verejné obstarávanie* ► zákonné pravidlá a postupy (určené pre verejné inštitúcie, samosprávy a iné organizácie uvedené v zákone) zacielené na úsporu verejných prostriedkov pri zadávaní zákaziek na dodanie tovaru, na stavebné práce, na služby, pri zadávaní koncesii a pri súťažiach návrhov ▷ **7** i **obstarávať**

obstarávať -va -vajú -vaj! -val -vajúc -vajúci -vaný -vanie *nedok.* (čo (komu/pre koho, pre čo), zried. koho) ► cieľavedome získavať, nadobúdať obyč. niečo materiálne, zaopatrovať; starať sa o zabezpečenie, vybavenie niečoho potrebného, zariaďovať, zadovážovať; syn. zaobstarávať:

o. lieky pre chorých; ovocie a zeleninu si ľudia obstarávajú na trhovisku; obstarávali im potraviny; o. pohreb príbuzného; o. kúpu, predaj nehnuteľností; oddelenie obstarávajúce styk s médiami; správca obstaráva stavebné práce; obstarávajú si sezónnych robotníkov; znížiť náklady na obstarávanie a servis počítačov; leteckú poveternostnú službu obstarávajú pre civilné letectvo orgány štátnej meteorologickej služby; Zákon mal pomôcť mestám aj štátnym organizáciám obstarávať tovar i služby za čo najmenej peňazí. [Pt 1999] ▷ dok. 7 obstarat'

Tento postup sa však neuplatňuje jednotne, pretože sa nájdu aj prípady, keď sa pravdepodobne omylom pri lexikalizovanom SPM uvádza aj dejový, procesuálny význam, ktorý patrí skôr do paradigmy slovesa (porov. doklady v 1. a 3. význame hesla *lietanie*, ktoré zodpovedajú viac 1., 3. a 7. významu slovesa *lietať*):

lietanie -nia s. 1. ► vznášanie sa vo vzduchu nad zemou vo (veľkých) výškach; riadený pohyb vzduchom pomocou lietacích ústrojov al. pomocou leteckej techniky; cestovanie lietadlom: *mať strach z lietania; čítať knihy o lietani*

2. i let. ► nácvik leteckých zručností pilotov motorových a bezmotorových strojov; tréningová al. voľnočasová aktivita letcov: *športové, amatérske l.; akrobatické l.; l. v balóne; výcvik pre bezmotorové, ultraľahké l.; venovať sa lietaniu; zúčastniť sa súťaže v presnom lietaní a v leteckej navigácii; Lietanie sa stalo ekonomicky nedostupnou záľubou. [Pt 2000]*

3. expr. ► náhlivé vykonávanie veľkého množstva práce, kolobeh povinností, návaly aktivít s minimom voľného času, zhon; syn. lietačka, naháňačka: *unavuje ma to každodenné l.*

▷ 7 i **lietať**

lietať -ta -tajú -taj! -tal -tajúc -tajúci -tanie nedok. 1. ► (o vtákoch, hmyze a pod.) vznášať sa, pohybovať sa vo vzduchu (pomocou krídel): *na oblohe vidno l. jastraba; včely lietajú okolo úľa; nad stolom lieta niekoľko múch; vtáci dennodenne lietajú za potravou; Koncert pod holým nebom, tóny gitary sa miešajú s krikom lietajúcich lastovičiek. [InZ 2000]; pren. vzduchom lietalí pavučinky babieho leta boli unášané vetrom*

2. ► (o vzdušných prostriedkoch) vykonávať pohyb vo vzduchu vlastnou silou: *nad mestom lieta vrtuľník; na linke Bratislava – Košice lietadlo lieta dvakrát denne; stíhačky by nemali l. nad zastavanými plochami; rakety, sondy lietajúce na obežných dráhach okolo Zeme*

3. (čím; kde; kam) ► cestovať, prekonávať určité vzdialenosti vzdušným dopravným prostriedkom: *pravidelne l. lietadlom; l. v balóne; l. prvou triedou; l. do vesmíru, na Mesiac*

4. (o; na čom) ► riadiť lietadlo al. iný stroj leteckej techniky pomocou prístrojov: *lieta bez nehody už dvadsať rokov; piloti dopravných lietadiel lietajú vo dvojici, hlavný a náhradný pilot; lietal na stíhačke; Bol som jediný z triedy, ktorého otec lietal na rogale. [V. Klimáček]*

5. ► (o predmetoch) byť (opakovane) vymršťovaný silou a v dôsledku toho sa rýchlo al. vo veľkom množstve pohybovať vzduchom: *hra bola rýchla, lopta lietala vzduchom, do šestnástky; guľky, kamene lietalí okolo nás; pri krčmovej ruvačke lietalí aj fľaše a stoličky; Strely len tak lietalí, smutne som sa díval, ako kamaráti na zem padali. [Ľudová pieseň]; Navlhnuté triesky lietalí ako krdle vlasťíc spod ostria sekery a obnažovali vnútornosti dreva. [D. Mitana]*

6. ► hýbať sa pri prudkom pohybe tela al. pri silnom prúdení vzduchu, viať, povievať: *vlasý mi lietalí všetkými smermi; dievčatám v krojoch pri tanci lietalí sukne; Vrtí sa, obracia, krúti, vrkoče lietajú, širáčik mu spadol. [J. Horák]*

7. expr. (po čom; za čím) ► často al. pravidelne chodiť z jedného miesta na druhé (obyč. pri vykonávaní povinností al. z nevyhnutnosti, z potreby), behať: *l. po svete; l. po meste, za nákupmi; l. z obchodu do obchodu; otec celý deň lietal po úradoch; lieta za pracovnými povinnosťami; sestrička lieta od jedného pacienta k druhému; len po baroch, po diskotékach lieta!* často ich navštevuje; *kade lietaš?* kade chodíš?; *Celé dni sme lietali po lúkach, držiac sa za ruky, objavujúc každý kúsok tohto úžasného sveta.* [InZ 2001]...

3.3. Prípady lexikalizácie SPM v zápornom tvare (nedocenenie) možno považovať za vyšší stupeň lexikalizácie. SSSJ v týchto prípadoch odkazuje na príslušné fundujúce sloveso v afirmatívnej (*doceniť*), a nie na sloveso v zápore (keďže aj záporný tvar slovesa je slovesným tvarom):

nedocenenie -nia s. ► neprimerane nízke ocenenie, ohodnotenie niekoho, niečoho vzhľadom na skutočnú hodnotu, neuznanie, podhodnotenie; syn. nedocenenosť: *finančné, spoločenské n. pedagogických pracovníkov; čitateľské n. odbornej publikácie; sklamanie z nedocenenia; pociťovať isté n. svojej práce; do očí bijúce nedocenenie našej inteligencie* [Ma 2010] ▷ ↗ i **doceniť**

doceniť -ní -nia *doceň!* -nil -niac -nený -nenie dok. (koho, čo) ► správne, náležite zhodnotiť: *d. význam diela; d. krásu prírody; nie je dostatočne docenený; Príprava plánov je príležitosťou na docenenie vedy a techniky.* [NP 1983] ▷ nedok. ↗ **doceňovať**

Naopak, ak možno hovoriť o lexikalizovanom zápore aj pri fundujúcom slovese, negované lexikalizované SPM (*nedokrovanie*) potom odkazuje na lexikalizované negované sloveso⁶ (*nedokrvať sa*):

⁶ Na tomto mieste sa pristavíme pri slovesnej negácii. Slovesná negácia sa zvykne hodnotiť ako gramatická kategória na rozdiel napr. od substantívnej či adjektívnej negácie (*fajčiar – nefajčiar; čas – nečas, celý – necelý, čistý – nečistý*), ktoré sa radia medzi lexikálne kategórie (porov. napr. Kovaříková – Chlumská – Cvrček 2012). SSSJ pri tejto problematike vychádza z koncepcie slovesnej negácie podľa M. Sokolovej (interný materiál JÚĽŠ SAV), uplatnenej počas vedeckého redigovania 3. zv. SSSJ. M – N (2015), v rámci ktorej autorka rozlišuje:

a) negatívum tantum – sloveso, ktoré nemá afirmatívny protiklad: *nenávidieť, neleniť*,

b) afirmatívna aj negovaná podoba sú spracované **samostatne** – sloveso v afirmatívnej aj sloveso lexikalizované v zápore, napr. *znášať* (má viac významov, v ktorých je *neznášať* len negovaným tvarom, napr. „nosením, nesením zhromažďovať“: *znášať, neznášať veci na jedno miesto*) – *neznášať* (sloveso v lexikalizovanom význame „nemať rád, nestrpieť“: *neznášať klamstvo; budeš ma neznášať, keď ti poviem pravdu; mnohými neznášaný človek*),

c) negovaný tvar je gramatickým tvarom a ilustruje sa iba **pri afirmatívnom slovese** so sémantizáciou (obyč. v zápore, často v zápore al. po zápore): *nechyrovať* (len pri *chyrovať*), *neobsedieť* (len pri *obsedieť*).

Vzniká otázka, ako odlíšiť prípady, v ktorých ide o samostatné sloveso v zápore (b) a v ktorých len o záporný tvar afirmatívneho slovesa (c). M. Sokolová (interný materiál JÚĽŠ SAV) tvrdí: „Ak má infinitív iný význam (*nevražiť* aj *vražiť*), nejde o negáciu tvarov (**nebudú na seba vražiť*), ale aj negovaný infinitív vytvára vlastné futúrum (*nebudú na seba nevražiť*, ?*budú na seba nevražiť*).“ Autorka teda navrhuje testovanie prostredníctvom analytického futúra: ak možno z daného slovesa utvoriť analytické futúrum v afirmatívnej aj zápore, je to signál, že ide o samostatné sloveso, a nie záporný tvar, napr.

nedokrvovanie -nia s. lek. ► obmedzené zásobovanie al. nezásobovanie tkaniva, orgánu al. končatiny okysličenou krvou: *čiasťočné, mierne n. mozgu; pociťovať n. rúk; pri nedostatku kyslíka v tkanivách dochádza k nedokrvovaniu* ▷ ↗ i **nedokrvať sa**

nedokrvať sa -vuje sa -vujú sa -voval sa -vujúc sa -vujúci sa -vovaný -vovanie sa nedok. lek. ► (o tkanive, orgáne al. končatine) obmedzene sa zásobovať al. nezásobovať sa okysličenou krvou: *zúžením ciev sa nedokrvuje mozog; mať problémy s nedokrvovaním nôh; Choré srdce, ktoré sa nedokrvuje, však musí v horúčave biť ako na poplach.* [VNK 2007] ▷ dok. ↗ **nedokrviť sa**

3.4. Ako sme spomínali, odkaz na fundujúce sloveso pri lexikalizovanom SPM naznačuje explicitný motivačný vzťah. Situácia sa trochu komplikuje, keď **motivantom lexikalizovaného SPM môže byť zvrtné aj nezvrtné sloveso** (porov. heslo *prehriatie*). V tomto (homonymnom) SPM sa teda zbiehajú dve lexikálne jednotky – zvrtné aj nezvrtné sloveso (*prehriať, prehriať sa*), ktoré možno odhaliť spätnou transformáciou SPM na určitý slovesný tvar, napr.

prehriatie

nedostatok tekutín zvyšuje riziko prehriatia tela

1. nedostatok tekutín zvyšuje riziko, že **sa** telo **prehreje** → *prehriať sa*

technická ochrana proti prepätiu a prehriatiu prístroja

1. technická ochrana proti tomu, aby **sa** prístroj **prehrial** → *prehriať sa*

2. technická ochrana proti tomu, aby **sme** prístroj **prehriali** → *prehriať*

hustá stena listov chráni fasádu pred prehriatím

1. hustá stena listov chráni fasádu pred tým, aby **sa** **prehrial**a → *prehriať sa*

prehriatie⁷ -tia s. **1.** lek. ► (nebezpečný) stav organizmu v dôsledku pôsobenia nadmerného tepla okolitého prostredia, kritické zvýšenie telesnej teploty; op. podchladenie: *nadmerné p. organizmu; ochrana proti prehriatiu, pred prehriatím; pri vysokých teplotách hrozí dehydratácia a p.; nedostatok tekutín zvyšuje riziko prehriatia tela; malé deti sú náchylnejšie na p.; príznakmi prehriatia sú únava a slabosť, pocit na vracanie, bolesť hlavy a svalov; na následky prehriatia zomrelo v aute malé dieťa; v rámci prevencie prehriatia psa noste so sebou vodu*

dokrvať sa – nedokrvať sa

*bude sa dokrvať (rozšírením ciev **sa bude dokrvať** mozog) → základný tvar dokrvať sa*

*nebude sa dokrvať (zúžením ciev **sa nebude dostatočne dokrvať** mozog) → základný tvar dokrvať sa*

*bude sa nedokrvať (zúžením ciev **sa bude nedokrvať** mozog) → základný tvar nedokrvať sa*

*nebude sa nedokrvať (rozšírením ciev **sa nebude nedokrvať** mozog, ale naopak, bude sa dokrvať) → základný tvar nedokrvať sa.*

Tento test potvrdzuje existenciu dvoch samostatných slovies *dokrvať sa* a *nedokrvať sa* (v SSSJ omylom chýba spracovanie afirmatívneho slovesa *dokrvať sa*).

⁷ Heslá *prehriatie, prehriať, prehriať sa* sú súčasťou rukopisu pripravovaného 5. zv. SSSJ (Po – Píchnutie) a ešte neprešli záverečnou vedeckou redakciou.

2. ► stav spôsobený nadmerným teplom, pri ktorom obyč. dochádza ku vzniku škôd, poškodeniu hmoty a pod.; *op.* podchladenie: *p. motora, kotla; technická ochrana proti prepätiu a prehriatiu prístroja; zabrániť prehriatiu vykurovacieho systému automatickou reguláciou horenia; Prehriatie batérie je vyvolané skratom pri jej nabíjaní.* [HN 2007]

3. ekon. *prehriatie ekonomiky* ► označenie rýchlo rastúcej ekonomiky, v ktorej dopyt po tovaroch a službách predstihuje ich ponuku, čo môže vyvolať al. posilniť infláciu

▷ ↗ i **prehriať, prehriať sa**

prehriať -reje -rejú -rej! -rial -rejúc -riaty -riatie dok. 1. (koho, čo) ► účinkom vonkajšieho tepla, fyzickou námahou al. inými podnetmi naskrz zbaviť pocitu chladu, vyvolať v tele al. v jednotlivých údoch pocit tepla, ohriať, zahriať; *op.* ochladiť: *kuracia polievka, sauna príjemne prehreje telo; zázvorový čaj vás prehreje a uvoľní upchatý nos; p. a premasírovať unavené svaly*

2. (čo) ► pôsobením tepelnej energie zvýšiť teplotu niečoho, urobiť teplým, teplejším, zohriať na požadovanú teplotu, rozohriať, ohriať: *letné lúče prehriali vzduch; ležať na slnkom prehriatej pláži; rúru si prehrejeme na 180 stupňov; Vo výpeku prehrejeme ríbeľový kompót, citrónovú šťavu, zaprášime múkou a rozriedime vývarom.* [MY 2017]

3. (čo) ► vystaviť pôsobeniu nadmerného tepla a tak poškodiť; zohriať nad normálnu mieru: *auto môžete rozbiť, môžete dostať defekt či p. motor*

4. ekon. (čo) *prehriať ekonomiku* ► spôsobiť rýchly rast ekonomiky, v ktorej dopyt po tovaroch a službách predstihuje ich ponuku, čo môže vyvolať al. posilniť infláciu

▷ nedok. ↗ **prehrievať**

prehriať sa -reje sa -rejú sa -rej sa! -rial sa -rejúc sa -riaty -riatie sa dok. 1. (ø; čím) ► účinkom vonkajšieho tepla, fyzickou námahou al. inými podnetmi naskrz sa zbaviť pocitu chladu, získať v tele al. v jednotlivých údoch pocit tepla, ohriať sa, zahriať sa: *svaly sa masážou prehrejú a získajú stratenú pružnosť*

2. (ø; čím) ► nadobudnúť vyššiu teplotu, stať sa teplejším, zohriať sa obyč. na požadovanú teplotu; *op.* ochladiť sa: *povetrie sa prehrialo slnečnými lúčmi; nesad'te zemiaky príliš skoro, dajte pôde čas, nech sa prehreje; voda v hrnci sa ešte dostatočne neprehrial*

3. ► vystaviť sa pôsobeniu nadmerného tepla a tak sa poškodiť; zohriať sa nad normálnu mieru, presiahnuť žiaducu al. potrebnú teplotu: *prístroj sa pri nabíjaní prehreje; motor sa prehrial a jeho izolácia začala horieť; zabezpečiť ventiláciu, aby sa procesor neprehrial; hustá stena listov chráni fasádu pred prehriatím; pozor, aby sa organizmus na slnku neprehrial; Malým deťom sa telo rýchlo prehreje, preto sa odporúča cez obed zdržiavať v tieni až do tretej, štvrtej hodiny, keď je už slnko slabšie.* [Sme 2010]

4. ekon. *ekonomika sa prehrial* ► v dôsledku rýchleho rastu sa dostala do takého stavu, v ktorom dopyt po tovaroch a službách predstihuje ich ponuku, čo môže vyvolať al. posilniť infláciu

Ⓜ fraz. expr. *mozog sa niekomu prehrial* niekto stratil schopnosť triezvo uvažovať

▷ nedok. ↗ **prehrievať sa**

3.5. V nasledujúcej časti sa pozrieme na **valenčné charakteristiky pri SPM**. Vychádzajúc z koncepcie SSSJ, sa pri slovesách zachytáva väzba v podobe pravovalenčných slovesných doplnení. Táto väzba sa potom ilustruje v exemplifikácii hesla, porov. napr. väzbu (čo/s vedľajšou vetou (komu)) v 1. význame slovesa *oznámiť*:

oznámiť -mi -mia oznám! -mil -miac -mený -menie dok. **1.** (čo/s vedľajšou vetou (komu)) ► poskytnúť informáciu, dať vedieť, upovedomiť niekoho o niečom: písomne, ústne, telefónicky, verejne niekomu niečo o.; nadšene, s radosťou o. dobrú správu; o. cestujúcim meškanie vlaku; oficiálne o. termín volieb; o. prostredníctvom sociálnych sietí, blogu zrušenie zásnub; oznámte nám svoju novú adresu; dopravcovia začali vopred oznámený štrajk; Po tomto dueli však prišiel za nami do šatne prezident klubu a oznámil nám, že nezohnal sponzora. [VNK 2001]...

Okrem sloviess sa väzba zachytáva aj pri istých skupinách substantív a adjektív, porov. väzbu (od koho, od čoho) pri adjektíve *nezávislý*:

nezávislý¹ -lá -lé 2. st. -lejší príd. **1.** (i od koho, od čoho) ► (o ľuďoch, o inštitúciách) ktorý nie je al. ktorého jestvovanie nie je vo vzťahu závislosti od niekoho, od niečoho; ktorý nie je vo vzťahu podriadenosti k niekomu, k niečomu; svedčiaci o tom, slobodný, nestranný, nezaújatý: n. odborník, zahraničný pozorovateľ; *nezávislá, nezaújatá a nestranná osoba*; n. postoj, pohľad na problém; politicky a ekonomicky *nezávislá verejnoprávna inštitúcia*; *nezávislé súdnictvo*; *nezávislé médiá*; vypracovať n. posudok; zriaďiť *nezávislú komisiu*; **už je *nezávislá od rodičov*; človek chce byť slobodný a n. od iných**; ženy sa stali finančne *nezávislejšími*...

Pri lexikalizovaných SPM sa nezachytáva väzba vyjadrená bezpredložkovým genitívom, ktorá vzniká pri transpozícii slovesa na gramatické SPM, napr. *omámiť* (koho (čím)) – *omámiť ženu alkoholom* : *omámenie ženy alkoholom*. Naopak, vyčleňuje sa tá, ktorá je odlišná od bezpredložkovej genitívnej väzby, a teda nie je zasiahnutá transpozíciou, napr. *omámenie* (i čím; z čoho) *omámenie alkoholom, hašišom; omámenie zo sedatív*. Tieto prípady predstavujú **valenčnú modifikáciu lexikalizovaných SPM** v porovnaní s fundujúcim slovesom (podľa M. Ivanovej 2020) a túto valenčnú modifikáciu lexikalizovaných SPM možno doplniť k spomenutým indikátorom lexikalizácie SPM. M. Ivanová teda rozlišuje:

a) redukciu valenčnej štruktúry – ide o situáciu, keď pri lexikalizovanom SPM nie je možné vyjadriť niektoré z pôvodných slovesných doplnení, napr.

obložiť (čo čím)

obložiť fasádu kamenný obkladom → *obloženie fasády kamenným obkladom* (gramatické SPM slovesa *obložiť*)

obložiť dom drevom → *drevené obloženie domu* (redukcia inštrumentálu – lexikalizované SPM *obloženie*)

Jednoduchá redukcia pôvodného objektu:

predĺžiť (čo)

predĺžiť lehotu splatnosti úveru → *predĺženie lehoty splatnosti úveru* (gramatické SPM slovesa *predĺžiť*)

predĺžiť zápas → *hostia vyhrali po predĺžení* (lexikalizované SPM *predĺženie*)

Zabudovanie aktantu: súvisí s rozličnými participantmi intenčnej štruktúry, napr. pri pomenovaní výsledku deja – *pletenie*, miesta deja – *parkovanie* (Ivanová 2020):

jest' (čo)

*mať niečo na **jedenie*** (objekt deja – lexikalizované SPM *jedenie*)

b) inú valenciu ako pri fundujúcom slovese:

oznámiť' (čo/s vedľajšou vetou)

*oznámiť cestujúcim **meškanie** vlaku*

prezident klubu nám oznámil, že nezohnal sponzora

oznámenie (i o čom/s vedľajšou vetou)

*oznámenie **o uložení** zásielky*

prišlo iba oznámenie, že je nezvestný

omámiť' (koho (čím))

omámil ju vínom

omámenie (i čím; z čoho))

omámenie alkoholom

*omámenie **zo sedatív***

Uvádzame príklad spracovania dvojice *oznámiť' – oznámenie* v SSSJ, porov. doklady s väzbou v hesle *oznámenie*:

oznámiť' -mi -mia oznám! -mil -miac -mený -menie dok. 1. (čo/s vedľajšou vetou (komu)) ► poskytnúť informáciu, dať vedieť, upovedomiť niekoho o niečom: *písomne, ústne, telefónicky, verejne niekomu niečo o.; nadšene, s radosťou o. dobrú správu; o. cestujúcim meškanie vlaku; oficiálne o. termín volieb; o. prostredníctvom sociálnych sietí, blogu zrušenie zásnub; oznámte nám svoju novú adresu; dopravcovia začali vopred oznámený štrajk; Po tomto due-li však prišiel za nami do šatne prezident klubu a oznámil nám, že nezohnal sponzora.* [VNK 2001]

2. i práv., admin. (čo, zried. koho/s vedľajšou vetou (komu, čomu)) ► poskytnúť informácie, údaje, poznatky o istých skutočnostiach v rámci občianskych práv a povinností, inštitucionálnych al. zmluvných vzťahov a pod., nahlásiť: *o. krádež, požiar; o. priestupok na príslušný dopravný inšpektorát; o. poisťovni dopravnú nehodu; povinnosť o. zmenu štátneho občianstva, trvalého pobytu; o. obchodníka inšpekcií; Večer oznámim na polícii, že sa [muž] stratil.* [Š. Kuzma]

3. (čo/s vedľajšou vetou) ► ustálenou (zreteľnou) formou signalizovať uskutočnenie niečoho: *slávnostné poľovnícke fanfáry oznámili začiatok spoločnej poľovačky; úvodná znelka oznámila, že je čas na novú reláciu; biely dym oznámil príchod nového pápeža* [NČ 2013]
► nedok. ↗ **oznamovať**

oznámenie -nia -ní s. (i o čom/s vedľajšou vetou) ► písomná al. ústna informácia o niečom dôležitom, týkajúcom sa verejnosti al. jednotlivca; písomnosť s takouto informáciou, oznam: *úradné, verejné o.*; *o. oficiálnych výsledkov volieb*; **anonymné telefonické o. o uložení bomby**; *doručiť, poslať, prijať písomné o.*; *výpoveď zamestnávateľa je platná v písomnej forme, čiže ústne o. je neplatné*; *verejnej súťaži predchádza povinné uverejnenie oznámenia v obchodnom vestníku*; *Musel sa postarať o rýchle oznámenie zmeny programu*. [J. Lenčo]; **ani sa nevie, či padol, prišlo iba oznámenie, že je nezvestný** [P. Vilikovský] ► admin. *priestupkové oznámenie* ohlásenie priestupku príslušnému úradu; práv. *trestné oznámenie* ohlásenie trestného činu; **pošt. oznámenie o uložení zásielky** papierová al. elektronická informácia o uložených doporučených al. poistených listoch, úradných zásielkach al. balíkoch □ *smútočné, úmrtné oznámenie* písomná informácia o úmrtí, ktoré smútiaca rodina rozposiela príbuzným, priateľom a známym, obyč. s uvedením dátumu a miesta pohrebu; *svadobné oznámenie* písomná informácia, v ktorej nastávajúci manželia obyč. nápaditou grafickou úpravou oznamujú dátum sobáša ► 7 i **oznámiť**

4. NA ZÁVER

Ako z doterajších diskusií možno vidieť, pri SPM nejde už ani tak o to, či túto jazykovú jednotku budeme hodnotiť ako sloveso alebo substantívum, pretože jej hybridný charakter je nespochybniteľný a každá z názorových strán uvádza relevantné dôvody pre svoje tvrdenie. Je zrejmé, že SPM po splnení istých podmienok môže postupne prejsť procesom lexikalizácie – substantivizácie (v terminológii J. Furdíka a M. Ološtiaka podlieha morfolologickej motivácii). Ide tu skôr o to, ako správne odhadnúť mieru substantivizácie tejto jednotky, čo je veľmi dôležité pre lexikografickú prax, ktorej hlavnou úlohou je registrácia lexiky. Samotná substantivizácia SPM potom vyplýva z vyhodnotenia konfigurácie uvedených indikátorov lexikalizácie SPM, ku ktorým patrí napr. pomenovanie procesu, činnosti v úzko odbornej sfére (terminologizácia významu), nadobudnutie významu konkrétneho (výsledok, objekt deja a pod.), neutralizácia, resp. nesúlad vidu fundujúceho slovesa a SPM, výskyt plurálových tvarov, kolokabilita s atribútom (no samotná kolokabilita s atribútom alebo výskyt v pluráli nemusia automaticky znamenať lexikalizáciu SPM) alebo modifikácia valenčnej štruktúry (redukcia alebo odlišná valencia) v porovnaní s valenciou fundujúceho slovesa.

Všetky tieto skutočnosti predstavujú výzvu pre výkladovú lexikografiu, ako adekvátne uchopiť SPM – či už v pozícii slovesného gramatického tvaru, alebo samostatného substantíva –, čo sa konkretizuje v hľadaní odpovede na otázky, ktoré SPM a v akých kontextoch možno spracovať už ako lexikalizované substantíva a ktoré ako súčasti slovesného tvaru (otázka identifikácie a odlíšenia gramatických a lexikalizovaných SPM), ako aj v hľadaní odpovede na otázku týkajúcu sa spôsobu ich slovesnej, resp. substantívnej prezentácie. Oboje súvisí s metodologickou koncepciou daného lexikografického diela, pričom každé prijaté riešenie má svoje výhody aj nevýhody. Aj v tomto sa odráža pomedzný charakter slovtvorby či dynamika vzťahu medzi slovesom a substantívom vo všeobecnosti.

A čo povedať na záver? Inšpiratívne myšlienky, ktoré do diskurzu o statusе SPM priniesol Juraj Furdík, vytvárajú príbeh, ktorý pokračuje v odhaľovaní ďalších indikátorov lexikalizácie SPM a ktorý sa okrem iného ubera aj smerom precíznejšieho lexikografického spracovania SPM.

Skratky

- KSSJ Krátky slovník slovenského jazyka (eds. Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003)
 MSJ Morfológia slovenského jazyka (ved. red. Ružička 1966)
 SPM slovesné podstatné meno
 SSJ Slovník slovenského jazyka. 6 zv. (red. Peciar 1959 – 1968)
 SSPS Slovník slovo tvorných prostriedkov v slovenčine (eds. Ološtiak – Ivanová 2021)
 SSSJ Slovník súčasného slovenského jazyka (eds. Buzássyová – Jarošová 2006; eds. Jarošová – Buzássyová 2011; ed. Jarošová 2015; ed. Jarošová 2021; ed. Jarošová rkp.)

Literatúra

- BUFFA, F. (1967): O tzv. slovesných podstatných menách v poľštine a slovenčine. In: *Slavica Slovaca*, 2/1, 46 – 58.
 BUZÁSSYOVÁ, K. (1982): Názvy deja a názvy vlastnosti v transpozickej a nominačnej funkcii. In: *Jazykovedný časopis*, 33/1, 21 – 35.
 BUZÁSSYOVÁ, K. (1983): Konkurencia slovo tvorných typov s formantmi -(iz)ácia, -(ova)nie. In: *Slovenská reč*, 48/5, 268 – 277.
 BUZÁSSYOVÁ, K. (2000): Súvzťahnosť pojmov transpozícia, syntaktická derivácia, nominalizácia ako reflex vzťahu tvorenia slov a syntaxe. In: Ohnheiser, I. (ed.): *Wortbildung: interaktiv im Sprachsystem – interdisziplinär als Forschungsgegenstand. Materialien in der 3. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee Innsbruck*, 28. 9. – 1. 10. 1999. Igor Stepanovič Uluchanov zum 65. Geburtstag. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 145 – 155.
 BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
 DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
 DOKULIL, M. (1967): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia. Nakladatelství Československé akademie věd.
 DVONČ, L. (1980): Správanie – správanie sa. In: *Slovenská reč*, 45/6, 191 – 192.
 FURDÍK, J. (1967): O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách. In: *Slovenská reč*, 32/2, 65 – 74.
 FURDÍK, J. (1993): *Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
 FURDÍK, J. (2004): *Slovenská slovo tvorba (teória, opis, cvičenia)*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka.
 FURDÍK, J. (2008): *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG.
 IVANOVÁ, M. (2020): Spracovanie valencie substantív v Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: *Prace Filologiczne*, 75/1, 175 – 195.
 IVANOVÁ, M. – KYSELOVÁ, M. – PEROVSKÁ, V. (2015): Verbá. In: Ološtiak, M. (ed.): *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 485 – 629.
 JANEČKA, M. (2018): Valence verbálnich substantív na príkladu dvojice učení/učení se. In: *Prace Filologiczne*, 72, 87 – 101.

- JANOČKOVÁ, N. (2009): Verbálny aspekt a motivačné možnosti slovesa (na príklade slovesných podstatných mien). In: Ivanová, M. (ed.): *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 113 – 144.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2015): *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (rpk.): *Slovník súčasného slovenského jazyka. Po – Prchnuť*. Bratislava.
- JAROŠOVÁ, A. – BUŽASSYOVÁ, K. (eds.) (2011): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- JASINSKÁ, L. (2022): Kolokácie slovesného podstatného mena v súčasnej slovenčine. In: Gajdošová, K. – Kolenčíková, N. (eds.): *Varia 30: zborník príspevkov z 30. kolokvia mladých jazykovedcov (Bratislava 3. – 5. 11. 2021)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, v. v. i., 115 – 124.
- JASINSKÁ, L. (2023): Slovesné podstatné meno a jeho status v jazykovej komunikácii. In: Patráš, V. (ed.): *Symetria a asymetria v jazykovej komunikácii: zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 16. – 17. 9. 2021 v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica: Belianum, 158 – 169.
- JELÍNEK, M. (1963): Podstatná jména slovesná se zvratným zájmenem. In: *Naše řeč*, 46/5, 229 – 237.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- KOVAŘÍKOVÁ, D. – CHLUMSKÁ, L. – CVRČEK, V. (2012): What Belongs in a Dictionary? The Example of Negation in Czech. In: Fjeld, R. V. – Torjusen, J. M. (eds.): *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress: Oslo, 7–11 August 2012*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, 822 – 827.
- OLOŠTIK, M. (2007): Slovo tvorná a morfológická motivácia (o vzťahu slovo tvorných a morfológických kategórií). In: Burkhardt, H. – Nagórko, A. (eds.): *Sprachliche Kategorien und die slawische Wortbildung. Slawische Forschungen und Texte 6*. Berlin 14. – 17. 11. 2005. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag, 287 – 306.
- OLOŠTIK, M. – IVANOVÁ, M. (eds.) (2021): *Slovník slovo tvorných prostriedkov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- PECIAR, Š. (red.) (1959 – 1968): *Slovník slovenského jazyka I – VI*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PETR, J. (ved. red.) (1986): *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- RUŽIČKA, J. (ved. red.) (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SOKOLOVÁ, M. (interný materiál JULŠ SAV): Negácia a jej prezentácia v Slovníku súčasného slovenského jazyka 3. Bratislava.
- SOKOLOVÁ, M. (2013): Návrat k verbálnemu substantívum ako verbálnemu tvaru. In: Imrichová, M. – Kesselová, J. (eds.): *Jazyk je záračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 79 – 101.
- SOKOLOVÁ, M. – ŽIGO, P. (2014): *Verbálne kategórie aspekt a tempus v slovenčine*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.

Nicol Janočková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: nicol.janockova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0004-3668-2733